

БИТИКЛАРДА НАВРЎЗ УДУМЛАРИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти Давлат музейи

Адабиёт бўлими мудири: **Нигорахон Мўминова.**

Р е ж а:

1. Наврўзнинг келиб чиқиши
2. Наврўз удумлари
3. Сумалак сайли
4. Хулоса.

Наврўзни байрам қилиш Ўрта Шарқ ва Ўрта Осиёда қадимда таркиб топган анъанадир. “Наврўз”нинг келиб чиқиши ҳақида кўплаб фикрлар, афсоналар, мифлар мавжуд. Масалан, зардуштийлар давридаги баъзи бир тушунчаларга қараганда яхшилик худоси Ахурамза-баҳор-ёзда, ёмонлик худоси Анхара-майнью(Ахриман)-кузда ва қишда ҳукмронлик қилар эмиш.Баҳорнинг биринчи кунини яхшилик худоси ёмонлик худоси устидан ғолиб чиққан муқаддас сана деб уни байрам қилишган. Бу сана “Наврўз” кунига айнан тўғри келган. Бошқа қадимий афсоналарга қараганда, Одам ато билан Момо ҳаво учрашган кун “Наврўз” деб тан олинган эмиш. Ёзма манбаларда Наврўзнинг қадимийлигига ишора этувчи талай ривоятлар мавжуд. Айрим маълумотларга кўра Наврўз қадимги эронликларда аҳмонийлар давридан(мил.ав 558-330йй) бошлаб одат тусига кирган. Наврўз ҳақида энг кўп маълумотлар ва аниқ илмий хулосалар шарқ ёзма манбаларида буюк олимАбу Райхон Беруний(973-1048йй)нинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Қонуни маъсудий” ва “Ат-тафхим” асарларида, Умар Ҳайёмнинг (1054-1131йй) “Наврўзнама” рисоласида ёзиб қолдирилган.

“Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида “Наврўз” ҳақида шундай ёзади: “Эрон олимларининг баъзиси:-У кунни Наврўз деб аташининг сабаби шуки, Фирдавсий (тах.934-10254) нинг “Шохнома”сида ёзилишича, қадимги Эрон

подшоҳларидан бири Жамшид ўз салтанатида анчагина прогрессив тадбирлар жорий этганмиш; жумладан, давлат тузган, одамларни табақаларга ажратган, кийим кийишга ўргатган дейилади. Мажусийлар динини янгилади ва бу иш қилинган кун “Наврўз”- “Янги кун” деб аталди”. Берунийнинг ёзишича, ушбу мавзуга оид Жамшид салтанати билан боғлиқ яна бир ривоятдашундай дейилган: “Жамшид ўзига арава ясаб олгач ўша кун аравага чиқиб олди, жинлар ва шайтонлар уни ҳавога кўтариб, бир кунда Дунбованддан (Дамованд тоғи) Бобилга олиб бордилар. Одамлар бу ажойиб воқеани кўргач, ўша кунни ҳайит қилдилар ва Жамшиднинг (аравада учишига) тақлид қилиб арғумчоқларда учдилар”. Бу ривоят машҳур шоир Абулқосим Фирдавсийнинг “Шоҳнома” достонида ҳам назм этилган. Жамшид подшоҳлик салтанатининг равнақини тарифларкан шоир қуйидаги мисраларни келтиради:

Ишлар гуриллаб берганда мева,

Яна улуғликни айлади шева.

Битта тахт курдирди бари сийму зар,

Шукухи Каёний, безаги гавҳар

“Дев кўтариб учсин”, деб бўлди фармон,

Тахт кўтарилганда паст бўлди осмон.

Тахт кўкда чарх урар мисоли қуёш

Фармондор ўтирар унда ирғиб бош.

Барча жам одамлар қарар тахтига,

Жаҳон қойил бўлиб шукуҳ бахтига

Жамшидга сочишар олтину гавҳар,

Шу кунни янги йил- байрам дейишар.

Йил боши Хурмузу эди Фарвардин

Дилда на ғам қолди, на адоват кин.

Бироқ, эронликларда баҳор байрами Жамшид подшоҳлигидан ҳам илгари нишонлангани маълум. Беруний бу кун, гарчи у Жамшиддан олдин ҳам ҳурмат қилинган бўлсада, (Жамшид давридагина) ҳайитга айлантирилди дейди.

Умар Ҳайём ҳам “Наврӯзнама” асарида Наврӯз нишонланиши ҳақидаги ривоятларни подшоҳ Жамшид даврига тақайди ва шоҳ Каюмарс Ҳамал ойининг биринчи куни йил боши ҳисоблансин деб фармон берганини ҳам эслатиб ўтади.

Улуғ бобокалон шоиримиз Алишер Навоий ҳам Наврӯз ҳақида “Садди Искандарий” достонида шундай дейди:

Ки бу сур эрур олам афрӯз ҳам,

Хусусан эрур фасли Наврӯз ҳам.

Умуман олганда, ривоятлардан икки хил хулоса келиб чиқади: 1) Наврӯз билан боғлиқ ривоятларнинг кўпи подшоҳ Жамшидга мансуб воқеалардан иборат; 2) Бу ривоятларда Наврӯзни белгилашда астронмик принципга амал қилинган.

Наврӯз байрами неча кун давом этган? Бу ҳақда Беруний “Қонуни масъудий” ва “Ат-тафхим” номли китобларида эронликлар йилидаги биринчи ой – фарвардиннинг дастлабки куни Хурмуз аталганини ва у подшоҳ Наврӯзи яъни Янги йил эканлигини ҳамда шу ойнинг олтинчи куни – Хурдодни Катта Наврӯз деб нишонлаганларини қайд этади. Подшоҳлар Наврӯзни ўзлари учун қай тарзда ташкил қилишларидан қатъий назар, халқ уни бир неча кун байрам қилган.

“Наврӯз”нинг қачон ва қандай вужудга келганлигини аниқ кўрсатиш қийин бўлсада, шуни айтиш мумкинки, бу байрам доно кишилар томонидан кашф қилинган. Чунки “Наврӯз”нинг юзага келиши ҳар томонлама илмий асосланган коинот ва табиат қонуниятлари, яъни қуёшнинг ҳамал буржига кириши, кеча ва

кундузнинг вақт жиҳатидан баробар бўлиши кундузнинг узая бошлаши, табиатда жонланишнинг бошланиши баҳорнинг келиши билан боғлиқ бўлган. Бу эса ҳар қандай жамиятда “йил боши” (қачон келишидан қатъий назар) “Наврўз”ни табиат байрами сифатида нишонлаш учун асос бўлган.

Халқ байрамларининг отаси ҳисобланмиш, неча минг йиллик тарихга эга бўлган “Наврўз” байрамининг ўзига хос кўплаб удумлари бор бўлиб, уларга халқимиз азалдан амал қилиб келган. Жумладан, Наврўз куни одамлар ота-оналари ва яқин қариндошларидан ҳабар олиб, дийдорлашганлар. Бир-бири билан аразлашганлар гиналарини унутиб, ярашганлар;

Атроф-муҳит тозаланиб, ариқ-зовурлар ковланган, ҳовли-боғлар тартибга келтирилган;

Наврўз байрамидан олдинроқ марҳумларни зиёрат қилиш учун қабристонга борадилар. Ким ниҳол, кимдир гул экади, қабристон тозаланиб, марҳумлар ҳаққига дуо ўқилади;

Наврўз дастурхонига “Наврўз гўжа” таоми қўйиш удуми бор бўлиб, у етти хил дон: жўхори, буғдой, арпа, тарик, гурунч, ловия ва мошдан иборат бўлган таомдир.

Наврўз арафасида кексалар махсус идишларга юқорида айтилган етти хил донни экиб, уларни униб чиқишига қараб, кузда олинадиган ҳосил чўғини чамалаганлар. Агар донлар бир текис, беҳато униб чиққан бўлса бу серҳосил ва баракали йилдан нишона, яккам-дуккам кўқарган майса эса кам ҳосил куздан дарак беради деб тахмин қилганлар.

Баъзи жойларда эса наврўз куни чиққан камалакка қараб сув сепилган. Бу билан йил серёғин ва баракали бўлишини ният қилинган.

Наврўз куни бўй етган қизлар бир жойга тўпланишиб, чиройли гулчамбарлар ясашади, мажнунтол баргларида сочпопуклар тақишади.

Наврўз кунлари боғдаги азим ўрик дарахтларига арқон солиб арғумчоқлар ясалади. Қиз-жувонлар йиғилишиб, навбатма-навбат арғумчоқ учадилар. Наврўзда арғумчоқ учса бир йиллик гуноҳлар тўкилади деган ирим бор.

Наврўз кунлари ердан янги униб чиққан кўкатлардан дармондори сифатида турли хил таомлар (кўк сомса, чучвара, манти ва кўкли нонлар) тайёрланади.

Наврўзнинг олди таоми ҳисобланмиш сумалак кўпчилик билан тайёрланадиган таомдир. Қишдан эсон-омон чиқиб олдиқ деб деҳқонлардан бир косадан буғдой йиғиб олиб сумалак пиширилган. Айтишларича, бир қозондан таом еганлар бир-бирларига қариндошдек яқин бўлиб қолишар экан. Сумалак сайли – Навруз байрамининг узвий бир қисми, миллий ва умуминсоний қадриятларга эга бўлган тадбирдир. Сумалак Наврўзнинг шоҳ неъматини бўлиб, шифобахш ва тансиқ таом ҳисобланади. Баъзи маълумотларга кўра, сумалакнинг тарихи 3000 йилдан ошиқ бўлиб, Наврўз байрами бошланишидан тайёрлаб келинади. Амир Темур даврига оид тарихий манбаларда ҳам сумалак сайли билан боғлиқ анъаналар Наврўз байрамининг таркибий қисмларидан бири сифатида урғуланади. Бундай сайиллар қир-адирларда, боғларда, шаҳарларнинг катта майдонларида, муқаддас қадамжоларда, маҳалла гузарларида ўтказилиб, ҳафта ва ойлаб давом этган. Яна бир одатлардан бири лола сайлидир. Ушбу сайил анъанавий халқ сайлининг қадимий намуналаридан биридир. Асосан, Фарғона водийсида, Тошкент, Самарқанд, Сурхондарё вилоятларининг лола ва қизғалдоқ кўп очиладиган адирли, тоғли ҳудудларида ўтказилади.

Наврўзнинг пайдо бўлиши қуёшнинг Ҳамал буржиги кириши, тун ва куннинг тенглашуви ҳамда кундузнинг узая бошлаши каби табиат қонуниятлари билан боғлиқ бўлиб, бу байрамнинг илмий асосларга ҳам эга эканини кўрсатади. Наврўз миллий қадриятларимизнинг ёрқин намунаси ҳисобланади. Ўзбекистонда байрам 1990 йил 3 майдаги Президент фармонида асосан умумхалқ байрами, 21 март эса дам олиш куни деб эълон қилинди. Кейинги йилларда Наврўз байрамини барча ҳудудларда кенг нишонлаш анъанага айланди. Масалан, Тошкентда махсус “Наврўз” боғи фойдаланишга топширилди. Бундай маскан бошқа мамлакатларда мавжуд эмас.

Наврўз байрами нафақат Ўзбекистонда, балки Афғонистон, Албания, Баҳрайн, Эрон, Ҳиндистон, Ироқ, Ливан, Озарбайжон, Покистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Сурия, Тожикистон, Туркия ва Туркменистонда ҳам кенг нишонланади. 2009 йилда Наврўз байрами ЮНЕСКО томонидан умумжаҳон номоддий маданий мерос рўйхатига киритилди. 2010 йилда эса **БМТ Бош Ассамблеяси 21 мартни – Халқаро**

Наврўз куни деб эълон қилди. Бу резолюцияда Наврўзнинг халқлар ўртасида маданий алоқалар ва ўзаро ҳамжиҳатликни рағбатлантиришда, дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга экани таъкидланган. Наврўз байрамининг жамият ҳаётидаги аҳамияти бир неча жиҳатда кўзга ташланади.

Биринчидан, анъана ва қадриятларни сақлаш: байрам асрлар давомида шаклланган анъана ва қадриятларни келажак авлодга етказишга ҳисса қўшади. Ушбу байрам дунё миқёсида тарғиб қилиниш орқали инсоният номоддий маданий меросини бойитади.

Иккинчидан, инсоний фазилатларни тарбиялаш: умумхалқ байрами бирдамлик, меҳр-оқибат каби фазилатларни кучайтириб, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик ва тинчликсеварлик руҳида тарбиялашга хизмат қилади

Учинчидан, маданий ҳамкорликни ривожлантириш: янги йил фасли турли халқлар ўртасида маданий ҳамкорлик ва дўстликни мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди.

Хулоса қилиб айтганда, сумалак сайли Наврўз байрамининг ажралмас қисми сифатида халқимизнинг кўп асрлик миллий ва маънавий қадриятларини ўзида мужассам этган анъанавий тадбирдир. У нафақат баҳор фаслининг кириб келишини нишонлаш, балки инсонларни бирлаштириш, меҳр-оқибат, саховат ва эзгу ниятларни тарғиб этишга хизмат қилади. Наврўз шундай байрамки, унда барча ёшу қари катнашади, томошабин ҳам, иштирокчи ҳам ўзи бўлади. Наврўз деганда Алишер Навоийнинг гўзал бир сатри, ҳамиша оҳорли бир тилаги ёдга тушади:

Ҳар тунинг қадр ўлубон, ҳар кунинг бўлсин Наврўз!

Яъни, ҳар бир кечанг Лайлатул қадр кечаси-ҳайрли, қутлуғ тун бўлсин, ҳар бир кунинг янги кун бўлсин! Бу, албатта, инсон зотиға доим ҳам насиб этавермайдиган олий соатдир. Бир сўз билан айтганда, Наврўзинг қутлуғ бўлсин халқим деймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. "Наврўзи олам бугун" Тошкент, "Ўзбекистон" нашриёти, 1989й.
2. "Ўзбекистон байрамлари" У.Қорабоев. "Ўқитувчи" нашриёти. 1990й.
3. Шахсий фикрлар.